

III. A magyar közművelődési tényezők átalakulása és első veszteségei.

A) Egyházi ügyek.

Az államhatalom-változás idején a Bánság magyarjai közül a római katolikusok a csanádi püspökség (egyházmegye), az ev. reformátusok a tiszántúli egyházkerület, az ág. evangélikusok a bányai egyházkerület kötelékébe tartoztak, a zsidók részben orthodox, részben neológ egyházközségekbe alkottak.

A római katolikusok.

A csanádi egyházmegyének központi (archidiaconatus cathedralis), aradi, marosontúli, torontáli, karánsebesi és krasói főesperesi kerületeiben szervezett, alább felsorolt plébániái jutottak a békeszerződés megkötésekor Romániához:

A plébánia neve	A hívők száma az			Összesen:	A hívők anyanyelve.	A kegyúr.
	anya és leány	egyházakban:				
<i>Központi esperesség:</i>						
1. Temesvár-Belváros	3.115	—	3.115	magyar, német.	Temesvár	tjv.
2. Temesvár-Gyárváros	15.101	2.912	18.013	magyar, német.	Temesvár	tjv.
3. Temesvár-Józsefváros	12.970	15.843	28.813	magyar, német.	Temesvár	tjv.
4. Szabadfalu	1.433	1.763	3.196	német, magyar.	Földm.	min.
<i>Csáki esperesség:</i>						
1. Csák	2.790	1.609	4.399	német, magyar.	Kincstár.	
2. Dóc	1.051	1.709	2.760	német, magyar.	Gr. Karátsonyi.	
3. Józsefszállás	498	1.294	1.792	magyar, német.	Kincstár.	
4. Kisbecskerek	2.667	—	2.667	német.	Földm.	min.
5. Németszentmihály	1.120	572	1.692	német, magyar.	Földm.	min.
6. Szakálháza	3.644	48	3.692	német.	Földm.	min.
7. Temesség	1.637	1.144	2.781	német, magyar.	Csanádi kápt.	
8. Újbessenyő	2.380	—	2.380	német.	Földm.	min.
9. Vejte	1.083	—	1.083	német.	Kegyúr	nincs
<i>A vingai esperességben:</i>						
1. Hidasliget	1.298	258	1.556	német, magyar.	Földm.	min.
2. Kisszentpéter	656	687	1.343	német.	Kegyúr	nincs.

A plébánia neve:	A hívők száma az		Összesen:	A hívők anyanyelve. A kegyúr.
	anya és leány	egyházakban:		
3. Mailáthfalva	2.465	486	2.951	magyar, német. Földm. min.
4. Merczyfalva	1.367	125	1.492	német. Fejér Oszkár.
5. Orczyfalva	2.070	437	2.507	német. Földesuraság.
6. Temesgyarmat	4.463	527	4.990	német. Földesuraság.
7. Temeskenéz	1.051	974	2.025	német. Földm. min.
8. Temeskovácsi	1.015	408	1.423	német, magyar. Kegyúr nincs.
9. Temesszentandrás	2.344	—	2.344	német. Föld. min.
10. Varjas	2.465	—	2.465	német. Kegyúr nincs.
11. Vinga	3.875	—	3.875	bolgár, magyar, német. Vinga község.
<i>A rékási esperességben:</i>				
1. Aga	404	324	728	magyar, német tót. Vallásalap.
2. Bakovár	2.023	1.473	3.496	magyar, német. Vallásalap.
3. Buziásfürdő	1.513	331	1.844	német, magyar. Vallásalap.
4. Felsőbencsek	1.480	964	2.444	német, magy. Gr. Wimpffen.
5. Gizellafalva	1.430	803	2.233	magyar, német. Kegyúr nincs.
6. Nickyfalva	2.059	600	2.659	német, magyar. Vallásalap.
7. Sztancsafalva	955	207	1.162	magyar. Kegyúr nincs.
8. Temesrékás	4.027	788	4.815	magyar, német, sokác. Földm. min.
9. Újjózseffalva	1.149	332	1.481	német, magyar, Földm. min.
<i>A bilédi esperességben:</i>				
1. Biléd	3.800	50	3.850	német, magyar. Kegyúr nincs.
2. Bogáros	2.570	660	3.230	német, magyar. Földm. min.
3. Haulikfalva	1.075	—	1.075	német, magyar. Kegyúr nincs.
4. Kisjécsa	1.339	—	1.339	német. Kegyúr nincs.
5. Kisősz	1.943	598	2.541	német. Báró Liphthay.
6. Lovrin	3.420	532	3.952	német. Báró Liphthay.
7. Nagyjécsa	2.476	—	2.476	német. Földm. min.
8. Perjámos	3.552	532	4.084	német, magyar. Kegyúr nincs.
9. Sándorháza	1.723	—	1.723	német. Kegyúr nincs.
10. Sárafalva	586	—	586	német, magyar. Kegyúr nincs.
11. Újszentpéter	728	950	1.678	német. Földesuraság.
<i>Újaradi esperességben:</i>				
1. Angyalkút	1.621	—	1.621	német. Földesuraság.
2. Németség	1.937	—	1.937	német. Gr. Szapáry.
3. Németszentpéter	2.438	507	2.945	német, magyar. Földm. min.
4. Réthát	973	—	973	német. Vallás alap.
5. Szépfalu	2.157	87	2.244	német. Kegyúr nincs.
6. Temeskeresztes	992	—	992	német. Földesuraság.
7. Újarad	5.580	2.343	7.923	német, magyar. Gr. Zselénski
8. Zádorlak	2.136	153	2.289	német. Gr. Zselénski.
<i>A lippai esperességben:</i>				
1. Bulcs	436	578	1.014	magyar, román, német. Mocsonyi A.
2. Cseralja	1.247	—	1.247	német. Földm. min.

A plébánia neve :	A hívők száma az anya és leány egyházakban :		Összesen :	A hívők anyanyelve. A kegyúr.
3. Lippa	3.854	114	3.968	német, magyar. Földm. min.
4. Máslak	1.401	1.526	2.927	német. Gr. Wimpffen.
5. Németremete	704	268	972	német. Földesuraság.
6. Rigósfürdő	275	336	611	német. Gusz L.
7. Temeshidegkut	2.861	445	3.306	német. Földm. min.
8. Temesújfalu	1.134	19	1.153	német, magyar. Gr. Zselénski.
<i>A csanádi esperességben :</i>				
1. Nagyősz	3.536	—	3.536	német. Földesuraság.
2. Nagyszentmiklós	4.289	1.999	6.288	magyar, német. Mezőgazd. Kenderipar R. T. Szeged.
3. Obeba	863	5.206	0.069	magyar, német. Földesuraság.
4. Óbesenyő	5.690	1.645	7.335	bolgár, magyar, német. Földm. min.
5. Ócsanád	1.529	1.800	3.329	német. Mezőgazdasági Kenderipar R. T. Szeged.
<i>A zombolyai esperességben :</i>				
1. Csatád	2.567	—	2.567	német. Földm. min.
2. Garabos	2.256	—	2.256	német. Földm. min.
<i>A nagyikindai esperességben :</i>				
1. Máriafölde	2.664	—	2.664	német, magyar. Hg. San-Marco.
2. Nagykömlős	1.219	116	1.335	német. Vallás alap.
3. Nyerő	540	60	600	német, magyar. Kegyr. nincs.
<i>A karánsebesi esperességben :</i>				
1. Karánsebes	3.015	1.428	4.443	magyar, német, tót. Földm. m.
2. Mehádia	322	581	903	német, magyar. Földm. min.
3. Nándorhegy	880	172	1.052	német, tót, magyar. Kegyr. n.
4. Orsova	3.339	748	4.087	magyar, német, tót. Földm. m.
5. Ruszkabánya	650	248	898	német, magyar. Földm. min.
6. Szörényordas	1.062	—	1.062	német. Földm. min.
7. Temesfő	1.042	—	1.042	német. Kegyr. nincs.
8. Temesszlatina	1.400	1.120	2.520	román, német, magyar. Földm. min.
9. Tiszafő	564	221	785	cseh. német. Földm. min.
<i>Az oravicai esperességben :</i>				
1. Anina	4.910	—	4.910	német, cseh, magyar. Állam- Vasút Társaság.
2. Bozovics	426	696	1.122	magyar, német, cseh. Földm. m.
3. Csiklóbánya	104	—	104	német, magyar, tót. Áll. V. T.
4. Oravicabánya	2.440	1.425	3.865	német, magyar. Áll. V. T.
5. Stájerlak	5.240	36	5.276	német, magyar, tót. Áll. V. T.
6. Szászabánya	449	50	499	német, magyar. Áll. V. T.
7. Szörénbuzás	1.076	1.450	2.526	cseh, német, magyar. Föld. m.
8. Újmoldova	381	784	1.165	német, magy., cseh. Áll. V. T.
<i>A krassói esperességben :</i>				
1. Bogsánbánya	889	1.381	2.270	német, magyar. Áll. V. T.

A plébánia neve.	A hívők száma az		Összesen : A hívők anyanyelve. A kegyúr.
	anya és leány	egyházakban :	
2. Dognácska	1.079	256	1.335 német, magyar, román, tót. All. V. T.
3. Érszeg	481	1.052	1.533 magyar, tót, német. Vallás a.
4. Ferencfalva	718	240	958 német. Állam Vasút Társaság.
5. Kengyeltó	750	586	1.336 krassovén. „
6. Királykegye	1.382	1.320	2.702 német, magyar. „
7. Kiskrassó	821	—	821 krassovén. „
8. Krassócsörgő	1.200	—	1.200 krassovén „
9. Krassóvár	3.028	1.070	4.098 krassovén, magyar, német. Állam Vasút Társaság
10. Resicabánya	11.575	1.643	13.218 német, magyar, tót. All. V. T.
<i>A lugosi esperességben :</i>			
1. Bethlenháza	825	432	1.257 német, magyar. Kegyúr nincs.
2. Csukás	893	1.611	2.504 magyar, német. Földesúr.
3. Daruvár	1.461	903	2.364 német, magyar. Földes uraság
4. Facsád	1.484	1.423	2.907 német, magyar. Földm. min.
5. Lugos	9.279	725	10.004 magyar, német. Földm. min.
6. Nadrág	1.313	57	1.370 német, magyar. Kegyúr nincs.
7. Nörincse	470	795	1.265 magyar. Kegyúr nincs.
8. Vecseháza	1.132	366	1.498 német, magyar. Kegyúr nincs.
<i>A verseci esperességben :</i>			
1. Alsósztamora	1.390	—	1.390 német, magyar. Vallás alap.
2. Berkeszfa	500	260	760 német, magyar, cseh. Kegyúr nincs.
3. Detta	3.751	1.523	5.274 német, magyar, bolgár. Földm. min.
4. Dézsánfalva	647	—	647 magyar, német. Földm. min.
5. Gátalja	2.133	497	2.630 magyar, német. Vallás alap.
6. Móricföld	2.390	390	2.780 német, magyar. Justh-Sebestyén M.
7. Omor	638	1.515	2.153 magyar, bolgár, német. Kegyúr nincs.
8. Temesmora	1.642	165	1.807 német, magyar. Földm. min.
<i>A párdányi esperességben :</i>			
1. Gyertyámos	2.751	1.526	4.277 német, horvát, magyar. Kegyúr nincs.
2. Jánosföldre	1.620	335	1.955 német, magyar. Kegyúr nincs.
3. Magyarszentmárton	772	1.882	2.654 magyar. Kegyúr nincs.
4. Párdány*	2.102	767	2.869 német, magyar. Földm. min.
5. Újpécs	2.434	1.029	3.463 német, magyar. Földm. min.
<i>A modosi esperességben :</i>			
1. Csávos	986	607	1.593 német, magyar. Gr. Karátsonyi
2. Karátsonyifalva	1.063	1.591	2.654 német, magyar. Gr. Karátsonyi
3. Modos*	3.276	1.626	4.902 német, bolgár, magy. Kegyúr n.

* Párdány és Modos községek 1924-ben Jugoszláviához kerültek. He-lyükbe Románia Zsombolyát kapta. Ugyanekkor került ide Nagyzsám.

E táblázatból kitűnik, hogy a püspöki megállapítás szerint a csanádi egyházmegyétől Romániához került 123 plébánia közül 1919-ben háromban a hívők úgyszólván kizárólag magyarok voltak, 21-ben a magyarság vezető helyet foglalt el, 60-ban a hívők kisebb részét tette, 39-ben pedig számottevő nem volt.

De a táblázatból látható az is, hogy a hívők jelentékeny része szórvány-sorsban élt, amiértis valláserkölesös vezetése nagy nehézségekbe ütközött.

A világháború és a forradalom erkölcslezítő hatását ellensúlyozni, a tömegeket a vallás-erkölcs útjára mentől előbb visszavezetni, szinte lehetetlen feladat volt akkor, amikor a plébániáknak váratlanul a szükséges anyagi eszközöket is nélkülözniök kellett. Hiszen amint a fenti táblázat mutatja, a legtöbb plébánia kegyura a m. kir. földművelésügyi miniszterium és a vallásalap volt. Ezeknek itt működő szervei már 1918. végén a budapesti kormánnyal nem érintkezhetek, a nagyszombeni kormányzótanács pedig 1918. december 29-én kiadott körrendeletével az összes egyházi hatóságokat eltiltotta attól, hogy a magyar kormánnyal bármilyen egyházi, iskolai vagy kulturális ügyben érintkezzenek.

Nem jutottak azok az egyházközségek sem a szükséges anyagi eszközökhöz, amelyeknél a kegyúri kötelezettséget a volt nemesi uradalmak birtokosai viselték. Hiszen e birtokok nagyrészét a forradalom pusztításai, a szerbek harácsolásai és a kényszerbérbeadások gazdaságilag úgy letörték, hogy tőlük a szükséges anyagi eszközöket megszerezni még akkor sem lehetett volna, ha rendelkezésre bocsátásukra hajlandóságot mutatnak.

Az egyházközségeknek ingatlan vagyonuk — éppen a kegyúri intézmény folyamányaképen — csak ritkán és jelentéktelen térfogattal akadt. De a kegyúri kötelezettségek fölöslegessé tették a hívők megterhelését is egyházi adóval. Ilyen körülmények között, a plébániák igen nehéz helyzetbe jutottak, amelyen a püspökség sem segíthetett, hiszen ingatlan vagyona felett a szabad rendelkezést rövidesen nélkülöznie kellett. A magyar államtól élvezett kongrua is elmaradt és helyébe a román kormány csak a trianoni békeszerződés megkötése és a püspök hűségesküjének letétele után utalványozott 1920. július 1-ig visszamenőleg fizetéskiegészítést. 1919. január 1-től—1920. július 1-ig a lelkészek minden állami segítséget nélkülöztek.

Ez a helyzet és az a körülmény, hogy a felekezeti iskolák fenntartásához, illetve a szükségelték felállításához is hiányoztak az anyagi eszközök, tette sürgőssé a katolikus laikus elem megszervezését. A munka serényen megindult.

Amde mindazokra az egyházközségekre, amelyekben vegeesen éltek magyarok és németek (és amint a fent bemuta-

tott táblázatból látható, ilyen volt a nagytöbbség), már az első időktől hatással volt a magyar társadalom átalakulásának az a jelensége, amelyet „A svábok leválása“ cím alatt ismertettünk.

Ez a körülmény, és az, hogy a megindult egyházközségi élet egyik legfontosabb feladata az anyagi eszközök előteremtéséhez a hívők megadóztatása lett, az új szervezetekbe sok keserű vitát hozott.

A reformátusok.

Azok a református egyházközségek, amelyek az uralomváltozás idején a Romániához átkapcsolt bánási részekben léteztek, a Békés-bánási egyházmegyéhez tartoztak.

Mivel az esperesség székhelye a mindenkor esperes lelkészi működésének helye, 1918-ban, amikor az esperes Futó Zoltán, ez Szentés volt.

A demarkációs vonal megvonása után, Baltazár Dezső püspök megbízásából a Békés-bánási egyházmegyének Romániához jutott részén az esperesi teendők ellátását Szaboleska Mihály, a temesvári egyház lelkésze vette át. Az így egyelőre csak tényleg létrejött új egyházmegyéhez a Békés-bánásigiból a következő egyházak kerültek: Bunyaszekszárd, Igazfalva, Begamonostor, Bodófalva, Szapáryfalva, Lugos, Karánsebes, Végyvár, Szigetfalu, Klopódia, Resicabánya, Krassófüzes, Duna-szentilona, Csávós-Módos, Valkány-Nagyszentmiklós, Temesvár, Újszentés és Újmosznica.¹

Amint a többi felekezet lelkészei, a reformátusok sem kaptak 1918. végétől 1920. júniusig fizetékieskiegészítést sem a magyar, sem a román államtól. Az érdeükben 1918. december elején Budapesten eljáró Nemes Elemér ugyan ígéretet kapott a segély kiutalására Kovács J. István kultuszállamtitkártól, ám, a demarkáció megvonása, majd az a körülmény, hogy a Kormányzó Tanács az egyházi hatóságokat december végén a magyar kormánnyal való érintkezéstől eltiltotta, a folyósítást lehetetlenné tette.²

A trianoni szerződéssel Romániához jutott, de a történeti Erdélyen kívül fekvő területen létezett egyházmegyék

¹ A felsorolt egyházközségeken kívül 1924-ben a nagyszalontai egyházmegyéből idejutottak még: Nagylak, Kispereg, Szemlak és Lippa-Radna, figyelemmel azon kormányrendeletre, amely megkívánja, hogy minden egyházmegyéhez legalább húsz anyaegyház tartozzék.

² Ennek ellenére a református papság nagy részének gazdasági helyzete némileg kedvezőbb volt, mint más felekezetek lelkészeié, mert különösen a telep-es községekben ekkor még rendelkezésükre állottak azoknak a földeknek hasznai, amelyek a telepítéskor elég tekintélyes mértékben a lelkészek részére jutottak. (Igazfalván például a lelkész rendelkezésére 80 kat. hold, a kántoréra 10, a templom tatarozására 20 állott.)

képviselői 1920. október 20-án Nagyváradon értekezletet tartottak és itt megbízták Sulyok István bihari esperest és Domahidy Elemér nagykárolyi egyházmegyei gondnokot az ideiglenes kerület szervezési munkálatainak előkészítésével. E megbízás alapján nevezettek a kerületi közgyűlést 1920. december 14-ére hívták össze. Ekkor kimondották a kerület megalakulását, bár a szatmári és nagybányai mellett a Békés-bánati egyházmegyébe átkerült egyházközségek gondozója ekkor még Nagy Károly, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke volt.

A Békés-bánsági egyházmegye egyházközségei egyideig ehhez a kerülethez kívántak csatlakozni, de végül is megbízottaink 1921. augusztus 16-án, a Nagyváradon megtartott egyházkerületi alakuló közgyűlésen szintén hozzájárultak az egyértelmű határozathoz, amely szerint: a Tiszántúli Református Egyházkerület-től Romániához csatolt területen lévő egyházmegyék „Királyhágómelléki Református Egyházkerület” elnevezéssel új egyházkerületet alkotnak. Püspökké Sulyok Istvánt, főgondnökká Domahidy Elemért választották.

Ezután rövidesen megtörtént a bánsági egyházmegye tisztségeinek betöltése is. Az egyházmegye gondnoka Székely László temesvári műépítész lett. Esperes Szaboleska Mihály maradt.

Az ágostai evangélikusok.

Az államhatalomváltozásig a Bánságnak Romániához jutott részén megszervezett ágostai evangélikus egyházközségek az úgynevezett bányai egyházkerülethez tartoztak, amelynek székhelye Budapest volt. Ennek következtében ezek az egyházközségek az államhatalom változásával ép úgy püspöki joghatóság nélkül maradtak, mint a Romániához csatolt más területeken megszervezett ama egyházközségek is, amelyek a nagyszebeni szász evangélikus püspökség alá nem tartoztak.

Az államhatalomváltozás után rövidesen, néhány magyaranyelvű egyházközség kivált a nagyszebeni szász egyházkerületből és így ezek a szintén püspökségi joghatóság nélkül álló egyházközségek is arra törekedtek, hogy mentől előbb közös egyházi főhatóság alá jussanak a bányaitól elszakítottakkal. Törekvésük megvalósításához az első lehetőséget a Kormányzótanács 1920. július 15-én kelt 8044. számú leirata adta, amely felkérte Kirchknopf Gusztáv dr. kolozsvári lelkészt, hogy „mindazon lelkészekkel, akik főhatósága a demarkációs vonalon túl van, közölje, hogy azon esetre, ha hűségesküti tesznek és ha a magyar lutheránus egyház jogviszonya a román állammal szemben törvényhozásilag rendezve lesz, a magyar államtól élvezett illetmények és segélyek folyósítása iránt a szükséges lépéseket megtehetik.” Egyúttal engedélyt

adott, hogy a magyar lutheránus egyház közjogi szervezését megkezdhessék.

Kirchknopf és lelkésztársai helyesebbnek tartották, hogy a szervezkedést a világiak végezzék. Ezért került a szervezkedés élére Solymossy Lajos báró nagybirtokos, aki már előzőleg egyetemes egyházi és iskolai felügyelő volt és mint ilyen, a Romániához csatolt evangélikus gyülekezetek teljes bizalmát élvezte. A meghívására Aradon, 1920. április 11-én megtartott értekezlet elhatározta, hogy „Erdély-Bánáti Ágostai Helvét Evangélikus Egyházkerület” cím alatt úgy a püspökség nélkül maradt, valamint önrendelkezési és ősi autonóm joguk alapján a szász egyházkerületből kivált és fajtestvéreikkel egyesülni akaró magyar evangélikus egyházakból egy önálló egyházkerületet létesítenek, amely a magyarhoni ág. ev. egyházegyetem 5-ik egyházkerülete lesz mindaddig, míg hovatartozandóságáról az összehívandó zsinat nem határoz. Az értekezlet arra is felkérte Solymossy báró egyetemes felügyelőt, hogy a viszonyok miatt törvényes választás útján be nem tölthető állások teendőivel bízva meg mindazokat a tisztviselőket, akiket az Egyházi Alkotmány megfelelő szakaszai előírnak, egyszóval a közigazgatási szervezetet állítsa be, kijelentve, hogy az alkalmazottak mandátuma az egyházkerület első választógyűléséig tart.

A bánsági evangélikusok először 1920. október 5-én gyűltek egybe Ambrózy Andor báró és Bohus Károly temesvári lelkész elnöklése alatt.

A közgyűlésen Bohus lelkész ismertette Solymosynak szervezkedésre felhívó átiratát, amely szerint „Bánáti Esperesség” elnevezéssel egyházmegyét alakít a következő egyházközségekből: Birda, Liebling, Lugos, Nándorhegy, Orsova, Resicabánya, Stájerlak-Anina, Temesbökény, Temesvár, Temesvukovár és Vársomlyó. Az új egyházmegye felügyelői teendőivel Ambrózy Andor bárót, az esperesi teendőkkel Bohus Károly lelkészt bízta meg. Felhívta továbbá az egyházmegyei elnökséget, hogy alkotmányos hatáskörén belül gondoskodjék az egyházmegye egyéb tisztviselőiről és a kerületi közgyűlésre kiküldendők megválasztásáról.

Ugyanezen közgyűlésen Bohus Károly ismertette az egyházközségek helyzetét az államhatalomváltozás óta. Hangsúlyozta, hogy Doleschall Lajos főesperes, aki Jugoszláviában maradt, az alesperesi teendők ellátásával ugyan megbízta őt, de ezek a teendők tulajdonképpen csak az előforduló lelkészi és tanítói választások levezetésére szorítkoztak, egyébként a vasúti és póstai közlekedés súlyos nehézségei miatt a lelkészek alig tudtak egymással érintkezni. Ecsetelte az államsegély elmaradásának súlyos következményeit, amelyek egyik lelkészt arra kényszerítettek, hogy napszámos sorba álljon, nehogy családja éhen pusztuljon. Ilyen körülmények között a missziós

tevékenység úgyszólván teljesen szünetelt. Jelentette továbbá, hogy a Solymosy báró által vezetett mozgalom mellett egy másik is indult, amely az egyházközségeknek a szász evangélikus egyházkerületbe való beszervezését célozza. A Solymosy leiratában felsorolt egyházak közül, tudomása szerint, a nándorhegyi és lieblingi a szász egyházkerületbe kívánczok.

Közölte, hogy a bánsági ev. egyházak közül egyben van egyházi énekkar, egynek van ifjúsági egylete, kettőnek nőegylete, kettőnek gyámintézete, hatnak ifjúsági istentisztelete, ötnek lelkészi naplója, négynek aranykönyve és egynek könyvtára. Különösen Resicabányán folyik nagyobb belmissziós tevékenység. Resicabánya panaszokat is terjesztett a közgyűlés elé, amelyek közül a legsúlyosabb, hogy a hatóságok lefoglalták az evangélikus napközi otthont, ezt a szervezetet feloszlatták és vagyonát elkobozták.

A közgyűlés végül felügyelővé megválasztotta Nauer György temesvári táblabíró, főjegyzőkké Franz Ede orsovai lelkészt és Stéberl Ernő temesvári polg. iskolai tanárt és dékánnak Chovan Zsigmond lugosi lelkészt.

Hogy a közgyűlés után a „Bánáti Esperesség“-ben a belé utaltak közül tényleg hány egyházközség maradt és ezek további működéséről, a második részben tájékoztatunk.

Az izraeliták.

Az izraelita hívők a Bánságban részben az orthodox, részben a neológ hitközségekhez tartoznak. Temesvár—Gyárvárosban létezett egy spanyol zsidó hitközség is, ennek tagjai azok utódaiból kerültek ki, akik még a török uralom alatt vándoroltak ide. Közülük többen ma is beszélnek spanyolul.

Az uralomváltáskor orthodox hitközségek voltak: Temesvár—Józsefvárosban, és Temesvár—Gyárvárosban. Neológ hitközségek: Temesvár—Belvárosban, Temesvár—Gyárvárosban, Lugoson, Karánsebesen, Orsován, Lippán, Facsádon, Resicabányán, Csákon, Dettán, Buziáson és Nagyszentmiklóson.

Mindkét izraelita egyház központja az államhatalomváltás előtt Budapest volt. 1919-től a neológ hitközségek irányítására a Temesvár—belvárosi volt legnagyobb hatással, amely az ország legnagyobb és leggazdagabb neológ hitközsége. Amint az uralomváltás után lehetővé vált Temesváron egy zsidó lyceum, felsőkereskedelmi iskola és leánygimnázium felállítása, ezek fenntartását magára vállalta. Az uralomváltáskor úgy ebben, mint a többi zsidó egyházközségben a prédikációk és tanácskozások nyelve a magyar volt.

B) Iskolaügyek.

A világháború kitörése előtt Krassó-Szörény vármegyében az elemi mindennapi iskolák száma 414 volt. Ebből 81 állami, 121 községi, 9 a római katolikus, 23 a görög katolikus, 1 a református, 1 az ágostai evangélikus, 174 a görögkeleti, 1 az izraelita felekezet és 3 magánosok által fenntartott.

Ezek közül 153 volt magyar, 2 német, 1 tót, 250 román, 1 ruthén és 8 szerb tannyelvű.

Temes megyében a 336 elemi mindennapi iskola közül 85 volt állami, 57 községi, 40 a római katolikus, 12 a görög katolikus, 2 a református, 4 az evangélikus, 134 a görögkeleti felekezet és 2 magánosok által fenntartott. Ezek közül 142 volt magyar, 18 német, 1 tót, 128 román, 44 szerb és 3 más tannyelvű.

Temesvár t.j.v. 25 elemi mindennapi iskolái közül 3 volt állami, 7 községi, 6 a római katolikus, 6 a görög keleti felekezet és 3 magánosok által fenntartott. Ezek közül 19 volt magyar, 3 román és 3 szerb tannyelvű.

Ezekből a számadatokból megállapíthatjuk, hogy: amíg a görögkeleti és görög katolikus egyházak kellő számú elemi iskolákkal rendelkeztek, hiszen a két vármegye összes elemi iskoláinak több mint a fele az övék és ezekben a tanítás nyelve a román, illetve a szerb volt, addig a római katolikusok csak 55, a reformátusok 3, az evangélikusok 5 és a zsidók 1 elemi iskolával rendelkeztek és ezek közül csak 20-ban volt német az oktatás nyelve.¹

Négy évtized átalakító hatása hozta létre ezt a helyzetet, hiszen 1869-ben még egész Magyarországon ismeretlen volt az állami elemi iskola, az iskolák 3.5%-át a községek, a többit pedig mind a felekezetek tartották fenn. Az állami iskolák egy része a Bánságban is a felekezetek által átadott iskolákból létesült, mert a görögkeleti és görög katolikus felekezeteken kívül, a többi nem vált meg nehezen iskolájától, ha az állam az elébe szabott feltételeket elfogadta, amelyek egyike rendszerint a magyar nyelv oktatásának megkívánása és az átadó felekezethez tartozó tanszemélyzet alkalmazása volt.

Talán a könnyelmű szóval is jellemezhető, ugyanazt az eljárást észlelhettük a magyar uralom idején különösen a római katolikusok és reformátusok részéről, mint a román uralom bevezetése után a görög katolikusok részéről, azoknál is, mint ezeknél, elsősorban az anyagi gondoktól való szabadulás igyekezete vezet az átadáshoz. A bánsági sváb egyház-községek szívesen látták a felekezeti iskolák államosítását,

¹ Az adatok az 1915-ben kiadott: „A m. kir. kormánynak 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentése“ című mű II. rész. 251. oldaláról valók.

vagy új állami elemi iskolák és ovodák létesítését már csak azért is, mert a magyarra megtanítás céljuk volt és ezt olcsóbban és kényelmesebben érhetnék el az állami iskolákkal, mint a cseregyerek rendszerrel.

Hogy pedig a megmaradt római katolikus felekezeti iskolák közül is csak húszban folyt német nyelvű oktatás és a többi sváb községben is magyarul, az könnyen megérthető, ha figyelembe vesszük a püspöki-aula és káptalan állandó magyar szellemét, amelyet a Szentklárayak és Magyaryak mellett a Blaskovitsok is képviseltek. Hiszen ne felejtjük, hogy például éppen Blaskovits Ferenc volt az, aki nemcsak a magyar nyelv tanítását, de a magyarosítást is szorgalmazta, sőt ehhez az állam támogatását követelte.

1899. március 17-én mint az Apponyi pártjához tartozó és ezzel együtt Széll Kálmán miniszterelnököt támogató képviselő a Képviselőházban a következőket mondotta:

„Itt a Házban már felhoztam, hogy a mi hazánk déli részén egyszerűen társadalmi úton igyekszünk a magyarosítást előmozdítani. Fineveldét létesítettünk, ahol csekély áldozatok mellett az idegen-ajkú szegény tanulóknak módjukban van a magyar nyelvet elsajátítani, a magyar hazafiságot, a magyaros érzelmeket gyöngéd fogékony szívükbe befogadni. Nagy dolgot lehetne csinálni e téren, ha maga a kormány iniciálna országos mozgalmat, hogy országunk minden nemzetiségi vidékén a társadalom állítson ilyen intézeteket, a kormány némi csekély szubvencióban részesítené, csak hogy éppen a tápdíjak olcsóbbak lehessenek. Meg vagyok győződve, hogy ha országos mozgalmat indítunk, sem a törvényhatóságok, sem a társadalom, de különösen az arisztokrácia és a püspöki-kar nem zárkozhatnak el az elől, hogy azt a legmelegebben felkarolja és anyagilag is támogassa. Ha azután szabályul vesszük azt, hogy az ilyen konviktsokban az illető gyermekeknek csak egy, legfeljebb két évig szabadna maradniok, hogy ott egy, esetleg két iskolai osztályt végezzenek, azután visszatérjenek a szülőkhöz a gazdaságba, vagy menjenek iparostanoncoknak, vagy más foglalkozásokra, elértük azt, hogy anélkül, hogy a szellemi proletáriátust gyarapítanók, rövid idő alatt minden községben volna néhány intelligens magyarul beszélő gazdánk, vagy iparosunk, akik nemcsak vezetői, szellemi irányítói lehetnének községeiknek, hanem egyúttal egykoron, mint községi bíró, esküdt, stb. a közigazgatásnak is nagy szolgálatot tehetnének.

Nagyobb mértékben volt azelőtt szokásban a gyermekeket különböző vidékekre cserébe adni és ilyképpen a más nyelvű fiatalságnak lehetővé tenni, hogy különös áldozat nélkül is elsajátítsa a magyar nyelvet. Ezen a téren is nagyobb társadalmi akciót kellene indítani. Továbbá, véleményem szerint, ott, ahol a telepítéseknél magyar telepeket létesítünk, ki kellene mondani azt, hogy más nemzetiségű se legyen kizárva, ha tud magyarul, ilyképpen mintegy prémiumot adnánk annak, aki a magyar nyelvet elsajátítani igyekezett.

Szóval, a társadalmi, a kulturális és a közgazdasági feladatok terén a tevékenységnek, a nemzet összes társadalmi osztályai közreműködésének végtelen nagy tere nyílik, hogy mindnyájan együtt működjenek hazánk felvirágzására, nemzetünk jólétének emelésére. De szükséges, hogy a kormány megindítsa, hogy bátorítsa ezt a társadalmi mozgalmat és egyúttal a lehetőség szerint támogassa.“²

² Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló, XXI., 80 ik oldal.

Az uralomváltáskor tehát a bőségesen rendelkezésre álló román és szerb tannyelvű elemi iskolák mellett csak húsznak volt német tannyelve, a középiskoláknak pedig kivétel nélkül magyar.

Érthető, hogy amint a német nemzeti öntudatraébredés megvalósult, ennek első követelése a német tannyelv bevezetése lett mindazokban az iskolákban, amelyekben német szülők gyermekei tanulnak.

Az a sváb kiáltvány, amely 1918. december 8-án a Temesváron megtartott első sváb nemzetgyűlésen készült, az önrindelkezési jog, a nemzeti szabadság és a kulturális önkormányzat igénylésével természetesen mindenütt a német tannyelvet is követelte.

Ennek a kívánságnak jogosságát elismerte a budapesti magyar népkormány is, amely a svábok részére teljes kultúraautonómiát ígért.

Hogy milyen gyorsan érvényesült ez a követelés az egyes községekben, arra jellemző a lippai járáshoz tartozó Mászlak megnyilatkozása, ahol már december 8-án a helybeli német nemzeti tanács Schiller plébánostól követelte, hogy a római katolikus népiskolában a tanítás nyelve kizárólag német legyen. Tekintettel arra, hogy a plébános elnöklete alatt működő iskolaszék úgy határozott, hogy csak a három alsó osztályba vezeti be kizárólagosan a német tannyelvet, a negyedik osztálytól kezdve heti három órában magyarul is tanítat, az ezzel elégedetlen nemzeti tanács küldöttséggel jártult Glattfelder Gyula megyéspüspök elé, aki megígérte, hogy kívánságának megfelelő utasítást küld az iskolaszék elnökéhez, ami meg is történt.

A december 8-i határozat után egymást érték a sváb értekezletek, amelyek a tanügy átalakításának részleteit vitatták meg. Az iskolaügyek irányítását Kräuter Ferenc dr. főreáliskolai tanár vette át, aki hírlapi cikkekben szegte le, hogy a 6. számú magyar néptörvény alapján kívánja az iskolák átvételét.

Természetesen az iskolaév közepette a váltakozó megszállások alatt, új tannyelv bevezetése igen nagy nehézségekbe ütközött. Ezért érthető, hogy amikor 1919. január 31-én Lugoson a városi iskolaszék elé került a svábok ama beadványa, amely már a folyó tanévben a városi iskolákba a német nyelv bevezetését kívánta, az iskolaszék ennek az óhajnak eleget nem tett, a tanítás rendjét nem bolygatta meg.

Az 1919/20. tanévre serényen indultak meg az előkészületek.

Zsombolya lakossága elhatározta, hogy a meglévő polgári iskolát német reálgimnáziummá alakítja át és mellette konviktust létesít. Versecen Heegn Reinhold a szerbek által kinevezett temesvári főispán indítványára, a városi tanács

német gimnázium létesítését határozta el. Temesvárott Kräuter Ferenc dr. vezetésével német szünidei tanfolyamot szerveztek, amelynek résztvevői számára Glattfelder Gyula püspök a szeminárium épületében biztosított szállást. A szünidei tanfolyam előkészítésül szolgált a szeptemberben megnyitandó temesvári német középiskolák részére, de arra is, hogy az iskolaévben elmulasztottakat pótolja. A tanfolyam július 14-től augusztus 9-ig tartott és az öt előadó között volt Járosy Dezső is, aki tizenkét tanórán át a német népdalról tartott előadást.

Természetesen a sajtó is állandóan foglalkozott az oktatás ügyeivel. Buzdító cikkek jelentek meg úgy a „Schwäbische Volkspresse“-ben, mint a „Deutsche Wacht“-ban, amelyekben felhívják a német szülőket és követelik tőlük, hogy gyermekeiket kizárólag német tannyelvű iskolákba irassák be.

De nem hiányzanak a vitázó cikkek sem.

1919. június 17-én a „Schwäbische Volkspresse“ vezércikkben foglalkozik a német iskolaüggyel és megrója a „Temesvári Hírlap“ féltékenykedését:

„Minduntalan megjelenik a két temesvári magyar lapban a német iskolák kísértete. Legutóbb a „Temesvári Hírlap“ vezércikkében... Mi a német iskolákat, még pedig mindenfajta iskolát *conditio sine qua non*-nak tekintjük. A német iskolákból senki kedvéért nem engedhetünk. Iskoláink kérdése, mint általában a német autonómiáé, teljesen független állami hovatartozandóságunktól.

A „Temesvári Hírlap“ szemére hányja a sváb vezetőknek, hogy kiadták az utasítást az iskolák átvételére. Igenis ezt tettük abból az egyszerű okból, mert ehhez teljes jogunk van. Eltekintve attól, hogy ez eljárásunknál a magyar kormány által a fegyverszüneti feltételekben foglalt wilsoni elvekre támaszkodunk, a községekben a német tanítási nyelv bevezetése Lovászy magyar közoktatási miniszter rendelete alapján történik, azonkívül ezt a jogot biztosítja számunkra az 1919. évi VI. néptörvény is.“

A vezércikk így végződik:

„Ha a „Temesvári Hírlap“ a magyar ügynek jó szolgálatokat akar tenni ezekben a válságos időkben, ne ébresszen felesleges módon bizalmatlanságot. Mi testvériesen érzünk, de nem svábságunk rovására és másoktól is ugyanezt a testvéri érzést követeljük.“

A „Schwäbische Volkspresse“ június 6-i száma feltűnő betűkkel közli a hírt:

„Népünk forró óhaja teljesedésbe ment. Vezetőink ismételt tárgyalások után, egyetértésben a magyarság vezető személyiségeivel és az illetékes hatóságokkal elérték, hogy a következő tanévben Temesvárott megnyílik egy német-sváb gimnázium, egy német-sváb tanítóképző és megfelelő számban német-sváb népiskolák. A többi iskolát illetően a tárgyalások folyamatban vannak. A beiratkozások a gimnáziumba és a tanítóképzőbe a mai nappal kezdődnek a dikasztériális épület első emelet 42. számú szobájában, a német iskolák felvilágosító irodájában. Tandíj ugyanaz, mint a megfelelő állami iskolákban.“

Ezt az intézkedést megelőzte a német-sváb kultúrszövetségnek Geml polgármesterhez benyújtott és már megemlített

emlékirata, amelyben a Möller-csoport az 1910. évi statisztikai adatokra hivatkozással a várostól számos iskola átadását követelte a németek részére.³

Amint már említettük, Geml polgármester hangsúlyozta, hogy a németek jogos igényeit feltétlenül támogatja, de a politikai helyzet végleges eldőlte előtt határozatot hozni nem tud.

A Kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi reszortfőnöke 1918. december 29-én kelt első számú körrendeletében közölte az egyházak vezetőivel: „Az immár Romániával egyesült területek hatóságainak mindennemű egyházi, iskolai és kulturális ügyekben kapcsolata a budapesti magyar köztársasági kormánnyal és a magyar hatóságokkal megszűnik“, tehát egyházi és iskolai ügyekben ezután a román Kormányzótanács vallás- és közoktatásügyi reszortjához Nagyszebenbe kell fordulniok. De hozzátette: „Elhatároztuk, hogy ez ügyeket a legdemokratikusabb és liberálisabb szellemben vezetjük, amint ez a gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatából folyik.“

1919. január 24-én a Kormányzótanács kiadja rendeletét, amelyben az új oktatásügyi irányelveket a következőkben állapította meg:

„A községi-, felekezeti-, alapítványi és magániskolákban a tanítás nyelvét az iskolafenntartó állapítja meg. Az állami elemi iskolákban a tanítás a község lakossága többségének nyelvén történik, míg a kisebbségek részére, amelyek legalább egy tanerő foglalkoztatására elegendő növendéket állítanak, párhuzamos osztályok létesítendőek, az illető kisebbségnek megfelelő tannyelvvel.

Az állami középiskolákban a tanítás a megye lakossága többségének anyanyelvén történik.“

Érthető tehát, hogy a németek azt hitték: elemi iskoláikat saját meggyőződésük és felfogásuk szerint szervezhetik, annak tantervét is maguk állapíthatják meg.

³ Az emlékirat megállapítja, hogy az 1910. évi magyar statisztikai adatok szerint a temesvári városi iskolákban 7062 növendék volt, akik közül 3832, tehát 54% német anyanyelvű. Az óvodákat 1188 gyermek látogatta, akik közül 690, vagyis 58% a német. Az ismétlő iskolákban 3717 tanulóból 2083, vagyis 56% német anyanyelvű. A tanonciskolákat 1447 inas látogatta, akik közül 785, vagyis 54% német. A polgári iskolákból 471 tanulóból 195, vagyis 41% német. A városi kereskedelmi iskolákban 33% a német tanulók arányszáma. Mindezek alapján a következő épületeket igénylik német iskolák számára: Az erzsébetvárosi óvodát egészen, a józsefvárosi óvoda felét, a gyárvárosi óvoda háromötödrészét és a belvárosi óvodát. Az elemi iskolákból az erzsébetvárosi Vörösmarty iskolát, a józsefvárosi elemi iskola felét, a belvárosi fiú elemi iskolát és a belvárosi templom-utcai fiúiskolát egészen, a városi leány polgáriiskolát szintén egészen és a városi kereskedelmi iskolát is. Utóbbit arra való hivatkozással, hogy a Balkán felé irányulván a kereskedelmi fejlődés, a kereskedelmi élet nyelve csak a német lehet. Végül gondoskodást kíván arról, hogy az ismétlő iskolák és az inasiskolák is, az arányszámnak megfelelően elnémetesíttessenek.

A magyarok már a minden részről megnyilatkozott nemzeti türelmetlenség folytán érezték, hogy az ő részükre a gyulafehérvári határozatokban biztosítottak csak papíron maradnak. Már ezért is igyekeztek, ahol csak lehetett, az iskola-kérdésekben a németekkel megegyezésre jutni.

Jellemző erre a lugosi egyháztanács augusztus 30-án meghozott határozata, amely tekintettel arra, hogy a római katolikus felekezeti iskolát annakidején az államnak átadták, új felekezeti elemi iskola felállítását rendeli, mégpedig párhuzamos magyar és német tagozattal, azonban úgy, hogy a németen a magyar nyelv, a magyar tagozaton a német tanfolyamként taníttassék.

Rövidesen az egyházközség megállapíthatta, hogy ez a szép elgondolása valóra nem válhatik, a közoktatási kormányzat ilyen megoldáshoz hozzá nem járul.

Bármennyire igyekeztek a német lapok és a gyorsan életre hívott német társadalmi szervezetek a német származású és nevű szülőket meggyőzni arról, hogy kötelességük gyermekeiket német iskolákba járatni, ezeknek igen jelentékeny része az 1919. őszén megnyíló tanévre is inkább a magyar tagozatokba iratta gyermekeit, sokszor a hatóságilag támogatott svábok erőszakolásai ellenére is.

Maga a „Deutsche Wacht“ kénytelen volt megállapítani, hogy Temesváron

„A német tanulók beíratkozási eredménye lesújtóan rossz. Ez a városi tanács mesterkedésének eredménye, amely körmöntfonsággal a beíratkozások időpontját augusztus 1—4. napjaira tűzte ki, amikor a szerbek már kivonultak és a románok még nem voltak benn. Így sok szülő azt hitte, remélhető, hogy a város Magyarországhoz visszakerül, ezért nem íratta be gyermekeit német iskolába. A beíratkozást többnyire magyarul beszélő tanítók végezték, egyetlen helyiségben, akik bizonytalanok mondták, hogy hol lesz a német iskola, egyébként a beíratkozásra közvetlen befolyást nem gyakoroltak.“

A lap a prefektus közbelépését kérte ahhoz, hogy egyetlen német tanuló se hiányozzék a német iskolákból.

Az iskolák szétosztásának kérdésében a városi tanács augusztus 7-én tartott ülést, amelyre meghívták a svábok és magyarok vezetőit is. Sváb részről Muth Gáspár, Andres Ferenc és Kräuter Ferenc, magyar részről Márton Albert és Sztura Szilárd vettek részt az értekezleten és az iskolák igazgatói. Elhatározták, hogy a Gyárvárosban és a Józsefvárosban egy-egy német iskolát állítanak fel, ha azonban a szeptemberi jelentkezések szükségessé teszik, további német iskolákat is megnyitnak. Akik eddig magyar iskolába iratkoztak, az iskolaév megkezdéséig átíratkozhatnak német osztályokba.

Az értekezlet megállapította, hogy a város elegendő német képesítésű tanerővel rendelkezik és a német iskolák megszervezésére, a német tanítók kiválasztására bizottságot küldött ki.

Az 1919/20. tanévben Temesváron tényleg három elemi iskolában kezdték meg a német tanítást és novemberben a belvárosi zárdában is megindult egy osztály 12 növendékével. Ebbe később még 24 tanulót juttattak.

A vidéken a németlakta községekben úgy az állami, mint a felekezeti iskolákban a tanítás az 1919/20. tanévben már német tannyelvvel indult. (A felekezeti iskolák egy részében eddig is német volt a tannyelv.)

A magyarlakta községekben úgy az állami, mint a felekezeti állami elemi iskolák tannyelve a magyar maradt.

Új magyar fiú elemi iskola ebben a tanévben Temesvár—Józsefvárosban keletkezett, amelynek fenntartója eleinte a Réti Imre dr. püspöki titkár által megszervezett Szociális Misszió Társulat volt. Ezt az iskolát később a józsefvárosi egyházközség vette át.

A polgári fiúiskolák közül magyar tanítási nyelvvel indult a temesvári községi, a leányiskolák közül a temesvári községi, a lippai r. k., lugosi r. k., nagyszentmiklósi r. k., oravicabányai r. k., perjámosi r. k., Temesvár—belvárosi r. k., Temesvár—józsefvárosi r. k. és Temesvár—gyárvárosi r. k.⁴ A többiben vagy román, vagy német lett a tanítás nyelve. Így az állami fiúiskolák közül a karánsebesiben, lippaiban, nagyszentmiklósiban, orsovaiban és perjámosiban. A községiak közül a lugosiban, oravicabányaiban, resicabányaiban. Az állami leánypolgáriak közül az orsovaiban. A községi leánypolgáriak közül a csákiban, a magánjellegűek közül a lugosiban és módosiban.

Az egyéb középiskolák közül a magyarnyelvű oktatás megmaradt a temesvári piaristák gimnáziumában, a józsefvárosi r. k. leánylyceumban, a városi kereskedelmi iskolában, az új református kereskedelmi iskolában, az új zsidó fiú gimnáziumban, a négy osztályos zsidó leánygimnáziumban és zsidó felső kereskedelmi iskolában és a temesvári állami főreáliskola II—VIII. osztályaiban. A vidéki középiskolák (Lugos, Karánsebes és Oravicabánya) romanizáltattak. Ennek folyománya volt, hogy a piarista gimnáziumba 976 rendes- és 346 magántanuló iratkozott. Indokolt lett volna tehát új magyar tannyelvű felekezeti középiskolák létesítése, csak hogy, — amint az egyházi ügyekről írt fejezetben említettük, — különösen az agrárreform és a kongrua időleges ki nem utalása, az egyházakat is olyan nehéz anyagi helyzetbe juttatta, hogy az iskolák fenntartása a tandíjak elégtelensége folytán, főleg a városi elem áldozatkészségére szorult.

Az 1919/20. tanév végén még nagyobb anyagi nehézség fenyegette a felekezeti iskolákat. 1920. augusztus havában a

⁴ Valamennyi a „Miasszonyunk“-ról nevezett iskolanővérek vezetésében.

temesvári főtanfelügyelőség a következő felhívást intézte a lapok útján a nagyközönséghez:

„A közoktatásügyi miniszternek tudomására jutott, hogy a felekezeti iskolák tandíj címén tekintélyes összegeket szednek be. Ez az eljárás törvénytelen és az ingyenes elemi oktatás elvébe ütközik, melyet úgy Románia, mint Magyarország törvénybe iktatott. Eltekintve attól, hogy ez óriási tandíjak kivetése a szegény néposztály hátrányára történik, amely ezeket a nagy összegeket elviselni nem tudja, az egyházak iskolai hatóságai azzal a hamis ürüggyel érvelnek, hogy a román állam nem törődik magyar nemzetiségű állampolgárainak iskolai oktatásával. Hogy e rágalmat eloszlassuk és ezeket a törvénytelenégeket megszüntessük, a következőket hozzuk az érdekeltek tudomására:

1. A román kormány véleménye az, hogy a nyilvános oktatás az állam hatáskörébe tartozik és elhatározta, hogy az egyes nemzetiségek elemi iskolai oktatását anyanyelvükön fogja foganatosíttatni.

2. Ez elveknek megfelelően a közoktatási miniszter 1919/20. tanévtől kezdődőleg az összes állami iskolákban magyar, német és ruthén tanulók részére párhuzamos osztályokat létesített, élükön az illető nemzetiségek tanítóival, akik tanítványaikat kizárólag anyanyelvükön oktatják.

3. Ezeket a rendelkezéseket a jövőben is alkalmazni fogja azzal a hozzáadással, hogy a nemzetiségi tanítókat az egyes községekben létező tanítványok számarányának megfelelően fogják kinevezni és hogy a tanításhoz szükséges könyveket a kormány fogja kinyomtatni. A nemzetiségi tanulók hit- és erkölcsi oktatását saját papjaik látják el.

Az állam a nemzeti tanítás ez elvét az iskolai szempontból tekintetbe jövő összes nemzeti kisebbségek részére megvalósítja, amelyet a magyar állam keretén belül, a román nemzetiségűektől megtagadtak.

Ez az oktatás teljesen ingyenesen történik.

A tanulóktól fejenként csak 50 fillér járulék szedhető és ez is csak kizárólag az iskolai könyvtár szaporítása céljából.

E felvilágosítások után, amelyekből kitűnik, hogy a román állam méltányosságtól vezetettve, tiszteletben akarja tartani állampolgárainak nemzetiségét, értesítjük az illető községeket, hogy gyermekeiket az állami iskolába írassák be, ahol a tanítás ingyenes és az illető tanuló anyanyelvén történik.“

A sajtó útján közölt ez a felszólítás tulajdonképpen beharangozója annak a törekvésnek, amely a felekezeti oktatás visszaszorításával az államit akarja mentől tökéletesebben eredményre juttatni.

Valóban az 1920/21. tanévben az állami iskolákban mindenütt a tanulók többségének anyanyelvén indult meg az oktatás. Hogy később ez miképpen módosult és a bánági magyarságnak mennyi állami és felekezeti iskolája maradt saját nyelvű oktatással, ezt a második részben ismertetjük. De itt meg kell említenünk még, hogy a németnyelvű katolikus elemi iskolák tanszemélyzetének kiképzéséről, illetve utánpótlásáról már 1920. nyarán gondoskodás történt. Glattfelder püspök augusztus közepén ez ügyben tanácskozásokat folytatott, amelyekben résztvettek: Kräuter Ferenc, Gabriel József, Blaskovits Ferenc és Láng Aladár, püspöki titkár, tanfelügyelő. E tanácskozás eredményeként a püspök augusztus

20-án 707/1920. szám alatt levelet írt Kräuter Ferenchez, amelyet a „Schwäbische Volkspresse“ szószerint leközölt. Ebben tudatja Kräuterrel, hogy a létesítendő tanítóképző intézetet nemzeti felekezeti intézetnek gondolja, amelynek vezetésében a nemzeti érdekek védelmére a szükséges befolyást megkönynyíti.

Az intézet gondnokságába kizárólga németek kerültek, a püspök képviselője Blaskovits és Láng lett. A levélben a püspök felhívja a németeket: gondoskodjanak e német nemzeti intézet anyagi szükségleteiről, amelynek katolikus jellegére a püspöki megbizottak fognak felügyelni.⁵

Hogy a püspököt mi vezette ennél az elhatározásánál és azon tervénél, hogy katolikus jellegű magyartannyelvű kereskedelmi iskolát és polgári fiúiskolát állít fel, azt megtudhatjuk a „Temesvári Hírlap“ munkatársának adott nyilatkozatából, amelyet a hírlapíró kérdésére a „Banater Tagblatt“ támadásával kapcsolatban tett, amely lap a magyar intézetek felállításának terve ellen hevesen kikelt.

Glattfelder püspök a következőket mondotta:

„Az egyház felfogása ebben a kérdésben mindig az volt és az lesz: minden nép kulturális igényeit ki kell elégíteni. Amint meggyőződtem arról, hogy a német tanítóképezdére szükség van, elhatároztam és bejelentettem annak felállítását. Viszont, amint tudomásomra jutott, hogy a szülők magyar nyelvű katolikus reál,⁶ illetve polgári iskola felállítását óhajtják, megtettem a lépéseket ilyen iskola felállítása érdekében. Amint sohasem kényszerítettünk senkit olyan nyelvű iskolába, aminőbe nem kíváncsozott, úgy a jövőben sem vagyunk erre hajlandók. Iskoláinkba szabadon hozza minden szülő gyermekét és nincs más eszköz, mellyel odavonjuk, mint az egyházi nevelés jó híre. Ezzel szemben meg lehet kísérni jobbat adni, de az ócsárlás nem az. A jelenlegi viszonyok között iskoláinkat önmagunknak kell fenntartani, vagyis az összes költséget a tandíjból és iskolafenntartási járulékból kell fedezni. Így történt ez az aradi iskoláinkban is, csak ez a megoldási mód lehetséges az itteni iskoláknál is. Ha majd megalakul a hívek törvényes szervezete, abban a magyarok és németek saját iskolájukról autonóm joguk alapján gondoskodhatnak.“

Amint a második részben látni fogjuk, a püspök terve csak a magyar tannyelvű polgári iskola felállítására vonatkozólag valósulhatott meg, a kereskedelmi iskola felállítása leküzdhetetlen akadályokba ütközött.

⁵ A közoktatásügyi kormány 18.017/IV. 1920. szám alatt a tanítóképezdét engedélyezte. Ennek az első tanévben 49 növendéke volt.

⁶ A „Temesvári Hírlap“ tévesen írt reáliskoláról, a püspök kereskedelmi iskola felállítását tervezte.

C) Közművelődési és társadalmi szervezetek.

Ámbár a háború alatt a közművelődési és társadalmi szervezetek működése teljesen meg nem szűnt, különösen a falvakban és kisebb városokban, életükben értékesebb, jelentőségesebb megmozdulások alig történtek.

A Bánság területén, a nagyszámban létező magyar közművelődési és társadalmi szervezetek közül csak Temesváron és Lugoson adott néha-néha egyik-másik komolyabb életjelt, hiszen helyiségeik legnagyobbbrészt szintén a tartalékkórházak szerepére jutottak. Már ez is egyik oka lett annak, hogy amikor az összeomlás a Bánság magyar társadalmát alapjaitban rendítette meg, az első áldozatok közé jutottak a közművelődési és társadalmi szervezetek százai is.

De megsemmisülésüknek nem kisebb jelentőségű okozója volt, hogy éppen azok, akik eddig bennük vezető szerepet vállaltak, a hivatalvesztések, kilakoltatások, repatriálások, kényszerbérbeadások stb. következtében köztevékenységre már alig gondolhattak. E mellett főleg a közművelődési egyesületek több helyen állami, megyei, városi, illetve községi támogatásokban is részesültek, ami most elmaradt.¹

A közművelődési és társadalmi szervezetek alább közölt veszteségajstroma a teljességre nem tart igényt. De ezzel a felsorolással is igazolhatjuk, mi mindent veszített e téren is a Bánság magyarsága.

Közvetlenül a főhatalomváltozás után a következő ma-

¹ Temesvár közművelődési, emberbaráti és egészségügyi alapjából, amelynek összvagyona 1913-ban 4,616.655 aranykorona volt, bőségesen jutott nemcsak a közművelődési szervezetek részére, de szegénysorsú gyermekek neveltetésére is. Az 1913/14. tanévben szegénysorsú iskolásgyermekek a várostól és különböző társadalmi alakulatoktól 21.673 aranykoronát kaptak segélyül.

Nagy súlyt helyezett a város vezetősége a nyilvános könyvtárak fejlesztésére is. Az 50.000 kötetes városi könyvtár mellett Temesvár-Belvárosban a Népiroda-Egylet kezelésében egy 5880 köteteset tartott fenn, a Gyárvárosban egy 2787 kötetest, az Erzsébetvárosban egy 2854 kötetest, a Józsefvárosban, a Józsefvárosi Polgári Olvasóegylet kezelésében 9000 kötetest és a Mehalában egy 878 kötetes népkönyvtárt.

Támogatta a testedzést is. A Temesvári Athletikai Club (TAC) számára hatalmas sporttelepet engedett át. (A mai műegyetem helyén.) Temes vármegye az utolsó békeévben 10.000 koronát fordított magyar közművelődési célokra. Alig akad egy-két kisközség, ahol ne lett volna ingyenes népkönyvtár, amelyhez az első műveket a földművelésügyi kormány adta, a megye pedig évi 200 koronával segélyezte. A 10.000 koronából többek között 575 K-t kapott a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársaság, 575 K-t a Dél-magyarországi Természettudományi Társaság, 750 K-t az Arany János Irodalmi Társaság, 100 koronát a temesvári és temesmegyei szabadoktatási bizottság, 100 K-t a temesvári szabadliceum, 100 K-t a temesvári munkásgimnázium, 500 K-t a majláthfalvi és 360 K-t a székelykevei isk. externátus, 100 K-t a kevevári polgári leányiskolai egyesület, stb.

gyar jellegű egyesületek, illetve társadalmi szervezetek szüntek meg:

Temesvárott:

Délmagyarországi Természettudományi Társulat. (Alapítási éve 1872). Temesvári Magyar Nyelvtan-terjesztő Egyesület (1882). Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat (1885). Délvidéki Kaszinó (1897). Temesvári Munkáskör (1885). Országos Középiskolai Tanáregyesület temesvári köre (1898). Délmagyarországi Nemzeti Szövetség (1898). Temesvár Gyárvárosi Kereskedelmi Alkalmazottak Önképzőköre (1902). Temesvár-Erzsébetvárosi Ifjúsági Egylet (1903). Temesvár-Gyárvárosi Ifjúsági Egylet (1903). A Magyar Szent Korona Országai Vöröskereszt Egylete Temesvár városi és temesmegyei egylete (1891). Temesvári Magyar Királyi Főreáliskolai Iskolatársak Egyesülete (1894). Temesmegyei Honvédegylet (1900). Magyar Asztaltársaság (1904). Fehérkereszt Délvidéki Gyermekvédő Egyesület (1905). Temesvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium Segélyzőegyesülete (1901). Délvidéki Kárpátgyesület (1892). Temesmegyei Gazdasági Egyesület (1875). Temesvári Jogászegylet (1881). Délmagyarországi Tanító Egyesület (1888). Országos Orvosszövetség Temesvári Fiókja (1899). Állami Tisztviselők Országos Egyesülete Temesvár-vidéki köre (1903). Délmagyarországi Méhészegyesület (1912). Katolikus Kör (?). Katolikus Népszövetség (?). Népiroda Egyesület (?). Temesvári és Temesmegyei Szabadoktatási Bizottság (?). Temesvár-ferencvárosi Katolikus Ifjúsági Egylet (1913). Temesvár-józsefvárosi Sakkegylet (1913).

A régi Temes megye területén:

Bakovár: Katolikus Népszövetség. *Berekszó:* Ifjúsági Egyesület. *Brestye:* Gazdakör. *Buziás:* Buziásfürdői Magyar Társaskör. *Csák:* Társaskör. *Detta:* Vöröskeresztgyelet, Délvidéki Tüdővészellenes Egyesület. *Dézsánfalva:* Gazdakör. *Denta:* Földműves Egylet. *Fólya:* Társaskör. *Gátalja:* Magyar Olvasóegylet. *Gilád:* Gazdakör. *Gizellafalva:* Gazdakör. *Hidasliget:* Katolikus Népszövetség. *Kisszentmiklós:* Vöröskeresztgyelet. *Klopodia:* Gazdakör. *Lippa:* Magyar Társaskör, Degré Alajos Kör. *Magyarmedves:* Magyar Olvasóegylet, Magyarmedvesi Társaskör. *Majláthfalva:* Gazdakör. *Móriczföld:* Magyar Társaskör. *Mosnicza:* Olvasó- és Dalegylet. *Munár:* Földművesegylet. *Nagytopoly:* Társaskör. *Német-szentpéter:* Gazdakör, Országos Szocialista Egylet, Katolikus Népszövetség, Katolikus Polgári Olvasóegylet. *Omor:* Gazdakör, Félfidalegylet. *Ótvösd:* Báró Fejérváry Géza Hadastyán és Lovászegylet. *Parác:* Gazdakör. *Szentandrás:* Gazdakör. *Szigetfalu:* Ifjúsági Dal- és Népkönyvtár Egylet. *Temesfüves:* Gazdakör. *Temesrékás:* Ifjúsági Önképzőegylet. *Újarad:* Ifjúsági egylet, Vöröskeresztgyelet Fiókja. *Varjas:* Magyar Társaskör.

A régi Torontál megyéből átesatolt részen:

Berekszónémeti: Kaszinó Egylet. *Billéd:* Kaszinó. *Bolgártelep:* Olvasókör. *Csene:* Kaszinó. *Gyertyámos:* Gazdakör, Ifjúsági egylet, Kaszinó. *Keglevichháza:* Önképzőkör. *Kisjécsa:* Gazdakör. *Lovrin:* Gazdakör, Vöröskeresztgyelet Fiókja. *Magyarszentmárton:* Gazdakör. *Móriczföld:* Kaszinóegylet. *Módos:* József Királyi Herceg Szanatórium Egylet fiókja, Kaszinó. *Nagyesanád:* Kaszinó Egylet. *Nagyjécsa:* Ifjúsági Egylet. *Nagykomlós:* Kaszinó, Gazdakör, Vöröskeresztgyelet fiókja. *Nagyköcse:* Kaszinó. *Nagyszentmiklós:* Magyar Társaskör. *Nyerő:* Ka-

színegylet. *Otelek*: Gazdakör, Polgári Olvasókör, Munkáskör. *Ócsanád*: Gazdakör, Kaszinó, Katolikus Népszövetség fiókja. *Pabd*: Kaszinó. *Párdány*: Kaszinó. *Porgány*: Gazdasági Olvasókör, Ifjúsági Egylet. *Pusztakeresztúr*: Önképzőkör. *Sándorháza*: Március 15-ike Egyesület Társaskör. (1920-ban az 1760 lakos közül 1702 német anyanyelvű.) *Torontálkeresztés*: Gazdakör. *Újvár*: Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének Csoportja. *Valkány*: Függetlenségi Magyar Polgári Olvasókör. *Vized*: Gazdakör. *Zsombolya*: Gazdakör, Vöröskereszt-egylet Fiókja, Magyar Iskolaegyesület, Függetlenségi és 48-as Kör.

A régi Krassó-Szörény megye területén:

Berszászka: Berszászkai Magyar Társaskör. *Bethlenháza*: Bethlenháza Polgári Olvasókör. *Bozovics*: Bozovicsi Nemzeti Kaszinó Egylet. *Igazfalva*: Igazfalvai Polgári Kör. *Karánsebes*: Magyar Társaskör, „Előre“ Asztaltársaság, Karánsebesi Magyar Dalkör, Országos Vöröskeresztegylet karánsebesi fiókja. *Krassófüzes*: Füzesi Olvasó- és Dalegylet. *Lugos*: Lugosi Kaszinó Egyesület, Lugosi Tisztviselők Otthona, Krassó-Szörény Vármegyei Múzeumegyesület, Országos Vöröskeresztegylet lugosi fiókja, Krassó-Szörény Vármegyei Hírlapíró Egyesület, Az Állami Tisztviselők Országos egyesületének Krassó-Szörény Vármegyei Köre. *Nagybodófalva*: Bodófalvai Polgári Olvasóegylet. *Oraviczabánya*: Az Oraviczai Arany-Kör a DMKE-hez csatlakozott magyar Nyelvterjesztő Egyesület. Színház, Kaszinó- és Olvasóegylet, Zeneegylet. *Orsova*: Magyar Közművelődési Egylet, Orsovai „Széchenyi“ Közművelődési Egyesület. *Resiczabánya*: Magyar Nyelvterjesztő Egylet, Resiczabányai „Előre“ Dalegylet, Olvasó Egylet, Resiczabányai Magyar Olvasókör. *Ruszkabánya*: Országos Vöröskeresztegylet Fiókja. *Stájerlakanina*: DMKE Stájerlakai Fiókja *Szákul*: Szákuli Olvasóegylet. *Teregova*: Magyar Olvasókör. *Újkaránsebes*: Vöröskeresztegylet Fiója. *Újmolodova*: Tisztviselői Kaszinó.

A felsoroltak között nem foglaltatnak azok, amelyek az államhatalomváltozás előtt magyar ügykezelési nyelv mellett különböző nemzetiségi kultúráknak szolgáltak és az államhatalomváltozás után legtöbb esetben román, de tekintélyes számban német ügykezelési nyelvvel tovább működtek.

Az említett társulatok, illetőleg egyesületek közül a legnagyobb értéket a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat, Ormós Zsigmond nagyrahivatott alkotása, a Lugosi Kaszinó Egyesület, az Oravicabányai Arany-Kör, és a resiczabányai Magyar Nyelvterjesztő Egylet jelentették.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat hozta létre a temesvári múzeumot, amelynek épülete ugyan a megyéé, berendezése a városé, gyűjteményeinek nagy része azonban Ormós Zsigmondnak és a társulat lelkes tagjainak áldozatkészségéből keletkezett.

Részletesebben kell ismertetnünk a „Lugosi Kaszinó Egyesület“ sorsát:

Lugoson 1848. január 1-én nyílt meg az első kaszinó. A nemzeti szellemet itt ápolták néhány hónapon át, amíg a császári csapatoknak októberben történt bevonulása után a kaszinó feloszlott. 1865-ben a megerősödött nemzeti szellem új társaskört létesített. Igaz: az alapítók kevés kivétellel német-

nevűek voltak, de olyanok, akik szívvel-lélekkel a magyar szabadságharc idején a nemzeti eszméért lelkesültek és közülök többen ezért harcoltak is.

Az alkotmányosság helyreállítása után a „Fekete Sas“ (mai Dacia) szállóban használt kaszinóhelyiség csakhamar szűknek bizonyult és így 1874-ben a tagok részvények kibocsátásával szerzik meg a szükséges összeget a „Lugosi Kaszinó Egyesület“ új háza felépítéséhez. Ebben az egyemeletes, már valóban kaszinó céljaira felépített épületben 1875. novemberétől folyt az egyesületi élet. Ennek falai között a magyar és német szó egyformán honos maradt, de a német szó is ugyanazt a kultúrát, ugyanazt az érzelemvilágot ápolta, amelyet a magyar. Március idusát évente együtt ünnepelték itt a magyarokkal a németnyelvű tagok és a magyarok is szívesen olvasták a kaszinó szép könyvtárának német műveit is.

Akiket a magyar nemzeti szellem nem érdekelt, akik irodalmára és társadalmi felfogására kíváncsiak nem voltak, azok távol maradtak ettől a kaszinótól és külön helyiségekben művelték a maguk nemzeti szellemét és kultúráját.¹

Ebben a kaszinóban az utolsó márciusi ünnepet 1919-ben ülték.

1919. június elején, tehát már a román államhatalom tényleges átvétele után, a „Lugosi Kaszinó Egyesület“ alapszabályainak megfelelően hatósági engedéllyel tisztújító közgyűlést tartott. Az ekkor megválasztottak vezetése alatt 1919. szeptember közepéig folytathattak a kaszinó tagjai csendes társadalmi életet, amikor is egy este a kaszinó helyiségében megjelentek az állambiztonsági hivatal (siguranța) közegei, az ott társalgó és kártyázó tagokat személyazonosságuk igazolására hívták fel és utasították őket, hogy másnap a rendőrségen kihallgatásra jelenjenek meg. E kihallgatások alapján sem a kaszinó vezetősége, sem tagjai ellen eljárás nem indult, ennek ellenére a siguranța a kaszinó helyiségeit lezárta, a tagoknak a helyiségekben való megjelenést megtiltotta és az egyesület irattárát lefoglalta. Rövid idő múltán a kaszinó bútorai, szőnyegei stb. is különböző hatósági irodákba kerültek.

1922. augusztusában a választmány tagjai arról értesültek, hogy Corneanu dr. prefektus a kaszinó részére új tagokat gyűjtet és a jelentkezett románok közül új választmányt nevezett ki, az alapszabály szerint megválasztott választmányi tagok közül pedig azokat, akik még Lugoson tartózkodtak, felhívta, hogy az egyesület készpénzvagyonát az általa kinevezett választmánynak adják át.

Miután a választmányi tagok ennek a kívánságnak tel-

¹ Lugoson az államhatalom változása előtt a román közművelődést szolgálták: a „Román Olvasókör“, „Román Dal- és Zeneegylet“, „Líra, lugosi Gör. Kat. Dalegylet“.

jesítését megtagadták, eljárás is indult ellenük, amely alapján azonban vádemelés nem történt, majd hosszabb tárgyalások után, 1923. február 25-én a prefektus megnyitotta és március 15-ével az új tagok rendelkezésére bocsátotta a kaszinót, amely most már kizárólag a román kultúra szolgálatába jutott.

Az oravicabányai „Arany Kör“ vagyona sem maradhatott a magyar kultúra szolgálatára.

Az „Arany Kör“ közművelődési és nyelvterjesztő egyesület volt, amelyet társadalmi úton adományokból létesítettek és tartottak fenn. Az egyesület szép egyemeletes épületében ovodát tartott.

A változott viszonyok között volt elnöke: Halász Géza erdőigazgató, túlkorán oszlatta fel az egyesületet, a nélkül, hogy rendezte volna az ingó és ingatlan vagyon sorsát. Az egyesület feloszlott a nélkül, hogy erre az új hatalom rákényszerítette volna. Ez súlyos következményekkel járt.

A feloszlott „Arany Kör“ épületének és könyvtárának gondozását Szabó József dr. vállalta. Természetesen a gondozó nem akadályozhatta meg, hogy az épületet hosszabb-rövidebb időn át állami hivatalok céljaira ne használják.

Néhány év múlva két akció is indult a vagyon tulajdonjogának megszerzésére.

Az „Arany Kör“ alapszabályai a feloszlás esetére a 33. §-ban úgy rendelkeztek, hogy a Kör vagyona a helybeli állami polgári fiúiskolára száll, amíg az magyar tannyelvű, ha megszűnik ez a tannyelv, akkor a „Délmagyarországi Közművelődési Egyesület“-re, melynek székhelye Szeged.

Az egyik akciót az oravicabányai román fiúliceum, mint a volt polgári fiúiskola jogutódja indította, amely miniszteri intézkedéssel az „Arany Kör“ vagyonát az iskolai vagyon leltárába vette fel és törvényszéki beavatkozással megszüntette Szabó József dr. gondnoki minőségét, a liceum igazgatóját neveztetvén ki helyébe, azzal az indokolással, hogy Szabó elhanyagolta a jókarbantartást. A másik akciót az időközben Oravicán megalkult református fiókegyház indította azzal a céllal, hogy imaház, illetve magyar közművelődési célokra az épületet a DMKE-től megszerezze. Ezért az „Arany Kör“ még életben lévő tagjaival az egyházközség adásvételi szerződést kötött és a DMKE hozzájárulásával az ingatlan tulajdonjogát a maga nevére iratta. Ezt az átírást azonban a bíróság megsemmisítette és elrendelte az eredeti telekkönyvi állapot visszaállítását, vagyis a vagyon ismét az „Arany Kör“ nevére jutott. Az ügy semmisségi panasz folytán a Curtea de Casația-hoz is eljutott, amely indokolásában kimondotta, hogy az alapszabályok 33. §-ában írt magyar nyelv az alapszabályok keletkezésének idejében államnyelv volt, miután pedig az államnyelv jelenleg a román, ez helyettesítendő a 33. §-ba,

aminek következtében a feloszlott egyesület jogutóda a román állami liceum.

Ma tehát a helyzet az, hogy az ingatlan telekkönyvileg az „Arany Kör“ nevén áll, birtokában pedig az állami fiu-liceum. Könyvtárát a református egyházközség vette át, ez kezeli, fejleszti és a városi és vidéki magyarság rendelkezésére tartja, heti könyvtárórákkal, évi 5—6000 leies költségvetéssel.

A resicabányai „Magyar Nyelvterjesztő Egyesület“, — nehogy e címből félreértések származzanak — 1919. november 5-én működését formaszerint is felfüggesztette és az egyesület ügyeinek vezetését egy tíz tagú bizottságra ruházta. Ezt felhatalmazta, hogy amint a körülmények lehetővé teszik, tegye meg a szükséges lépéseket ahhoz, hogy az egyesület „Magyar Kultúregyesület“ néven folytathassa működését.

A „Magyar Nyelvterjesztő Egyesület“-nek Resicabányán ingatlanai is voltak, a 252. sz. telekjegyzőkönyv 307. helyrajzi száma alatt egy háza és 1400 □-öl belsősége, a 306/B. helyrajzi szám alatt pedig egy 220 □-öles házhelye. Ezek az ingatlanai tehermentesek voltak. Házában az uralomváltozás előtt magyar óvodát tartott. A uralomváltozás után a hatóságok az óvoda foglalkoztatási nyelvül a románt vezették be.

Hogy az egyesület további sorsa mi lett és vagyonával mi történt, azt a II-ik részben ismertetjük. Itt csak megállapítjuk, hogy ezt a vagyont is egyelőre olyannak kell minősítenünk, amelyet a magyar kultúra szolgálatától elvontak.

E veszteségek mellett a magyarság megmaradt szervezeteinek egy-néhánya Temesváron és Lugoson a francia megszállás alatt zavartalanul folytathatta kultúrmunkáját.

Temesváron az „Arany János Irodalmi Társaság“ és a „Szociális Misszió Társulat“ ocsudott fel leggyorsabban az általános levertségből, ezek rendeztek nivós előadásokat, amelyek nagy látogatottságnak örvendettek.

Farret, a francia csapatok parancsnokának jóvoltából a Gábor Dezső dr. vezetése alatt működő városi mozgóképszínház 1919. március 8-tól minden szombaton délután a rendes műsor előtt egy órát az irodalomnak és zeneművészetnek szentelt, úgy, hogy tíz délutánra osztva rövid ismertető előadás keretében bemutatta a világirodalom és zeneművészet legjobb alkotásait. (Az előadók között voltak: Szaboleska Mihály, Hajdú Frigyes, Déznai Viktor, Szávay Zoltán, Kubán Endre, Járosy Dezső, Braun Dezső.)

Március 15-ét is megünnepelhette Temesvár magyarsága. A belvárosi mozgóképszínházban ez alkalommal felvételeket mutattak be a magyar köztársaság kikiáltásáról, majd a gazdag műsor keretében Hajdú Frigyes Petőfiről és Szaboleskáról, Révfy Géza pedig Erkelről és Lisztről tartott előadást.

Akadálytalanul működhetett a magyar színészet is. Sebestyén Géza társulata állandóan zsúfolt ház előtt játszott.

Az új román államhatalom sem vetett gátat az átmenet e hónapjaiban a magyar színészetnek, a hangversenyek is kultúrát terjesztettek.

1920-ban Szana Zsigmond kezdeményezésére és Vidrigin Stan főpolgármester támogatásával megalakult a „Zenekarátok Társasága“, amely Neubauer Gida vezetése alatt létrehozhatta a filharmonikus zenekart.

A „Temesvári Magyar Dalárda“, miután 1920 augusztusában fuzionált a postások dalárdájával, Horváth Antal elnöklete és Gokler Antal karnagysága alatt szintén komoly munkába kezdett.

A sportéletet a következő szervezetek szolgálták:

Az előkelő temesvári polgári társaság az 1886-ban alakult „Temesvári Csónakázó és Korcsolyázó Egylet“-ben, az ú. n. „Regattában“ szórakozott. Ennek a Bega partján nagyon szép klubháza is volt, amely ugyan román kézre került, de helyette az egyesület másikat építhetett.

Az 1890-ben létesült „Temesvári Torna Egylet“ főleg a szobatornát gyakorolta. Az első, szabadtéri sporttal foglalkozó egylet az 1902-ben alakult „Temesvári Athletikai Club“ („TAC“) volt.

A háború alatt a TAC minden vezetője bevonult, úgy, hogy a Püspök-úton lévő pályáját senki sem gondozhatta. A tűzifahiány idején kerítését nagyrészt ellopták, úgy hogy végül a város az összes építményeket lebontatta és a területet konyhakertészet céljára bérbeadta. A háborúból visszatért tagoknak mindent újból kellett kezdeniök, de nagy igyekezéssel sikerrel járt és a TAC rövidesen országos viszonylatban is elismert nevet szerzett.²

A másik nagy sportklub a „Kinizsi“, amelyet 1910-ben Jakobi Arnold MÁV főmérnök hozott létre, az egyetlen sportegylet volt, amelynek tagjai a háború alatt is működhettek, mert nagyrészüik vasúttal lévén, a katonai szolgálattól mentesültek.

A harmadik a „Városi Tisztviselők Sportegylete“ volt.³

Új alakulatként jelentkezett 1919-ben a III. kerületi „Futbal Club“ továbbá az „Erzsébetvárosi Sportegylet“.

Az első román sportegylet, az „Unirea“ 1920-ban alakult és kezdte meg versengését az akkor még úgyszólván teljesen magyar jellegű említett egyesületekkel.

A megszállások alatt és román uralom berendezkedésének első éveiben Lugoson zavartalanul működhetett a „Lugosi Magyar Dal- és Zeneegylet“, a „Lugosi Jótékony Nőegyesület és a „Lugosi Torna- és Vívó Egyesület“. A „Lugosi Ka-

² Elnöke Nemes József, társelnöke Kovács Ödön dr., főtitkára Feld Kálmán dr.

³ Elnöke Székely László.

szinó Egyesület“ csak 1919. szeptember közepéig adott lehetőséget a társadalmi élethez. (Sorsát már ismertettük.)

Lugoson 1920 végéig magyar kultúrmunkára gondolni sem lehetett. Ekkor a „Lugosi Jótékony Nőegyesület“ volt az első, amely műkedvelői gárdájával magyar kultúrmunkához fogott. A „Dollárpapa“ című bohózat előadásával juttatta ismét vissza a magyar szót a város színpadára.

Amint a közművelődési és társadalmi szervezetek veszteséglajstromának közlésénél hangsúlyoztuk, hogy az teljeségre nem számíthat, úgy itt is meg kell állapítanunk: lehet, hogy a felsoroltakon kívül kisebb jelentőségű kultúr-megmozdulások történhettek még, de mi az akkor megjelent lapok hasábjainak pontos átnézésével állítottuk össze az előadottakat és így az a kép, amelyet az olvasó elé tettünk, elég hű lehet ahhoz, hogy megállapíthassa: a Bánság területén a népkisebbségi sorsba jutott magyarság, új kultúrájának felépítésénél a romok között még alapra is alig talált...

D) A sajtó.

1918 végén Temesvárott három napilap jelent meg:

Osztie Andor vármegyei levéltáros szerkesztésében a „Délmagyarországi Közlöny“,¹ Pogány Mihály szerkesztésében a „Temesvári Hírlap“² és Réti Imre dr. püspöki titkár szerkesztésében a „Temesvári Ujság“.³ Ezeken kívül, bár német nyelven, de teljesen magyar nemzeti szellemben jelentek meg a „Temesvarer Zeitung“,⁴ „Der Morgen“⁵ és a „Temesvarer Volksblatt“.⁶

¹ A „Délmagyarországi Közlöny“ elődje, a „Temesi Lapok“ 1872-től 1880-ig jelent meg. Ekkor „Délmagyarországi Lapok“ címet kapta. „Délmagyarországi Közlöny“ 1887-ben lett.

² A „Temesvári Hírlap“-ot Muth Gáspár dr., Skuteczky Miksa dr. és a függetlenségi és 48-as párt más tagjai alapították 1902-ben. Első szerkesztője Bíró Pál volt. Utána Pogány Mihály, aki a lap tulajdonát is megszerezte és azt nagyon népszerűvé, igen olvasottá tette. Munkatársai: Kubán Endre, Vuchetich Endre és Bach Gyula voltak.

³ A „Temesvári Ujság“ tulajdonosa a csanádi püspökség volt. Ez a lap 1912-ben indult meg keresztény-szocialista iránnyal. Első szerkesztője Martzy Mihály volt. Munkatársai: Schiff Béla, Damó Jenő, Dinnyés Árpád. Testvérlapja a „Die Zeit“ és ennek megszűnése után „Der Morgen“.

⁴ A „Temesvarer Zeitung“ tulajdonosa és szerkesztője Lovas Antal volt. Munkatársai: Mangold Sándor, Orich Viktor, Sárkány Gábor, Szentpály Géza, Ströbl Ferenc.

⁵ A „Der Morgen“ szerkesztője és tulajdonosa Rech K. Géza volt. A lap 1920-ban a hatóság nyomása és a szociáldemokrata munkások túlzott bérkövetelése miatt szűnt meg.

⁶ A „Temesvarer Volksblatt“ tulajdonosa Kasztriener Samu volt. Fő munkatársai: Weil Árpád. Iránya: demokrata-zsidó volt.

A Romániához csatolt Bánság területén máshol napilap nem jelent meg.

A francia-szerb megszállás alatt keletkeztek: a „Schwäbische Volkspresse“, a mérsékelt svábok lapja, Steiner Ferenc „Südungrische Reform“ című lapjának utódjaként; a „Deutsche Wacht“, a radikális német irány szöcsöve; a „Volkswille“, a szocialisták lapja és 1919. július végén ennek magyar nyelvű testvérlapja, a „Népakarat“.^{7 8}

Tekintettel arra, hogy a „Délmagyarországi Közlöny“ úgyszólván kizárólag a magyar kormány támogatásából élt, amint ez elmaradt, beolvadt a „Temesvári Ujság“-ba, amely e révén papírkészlethez jutott, ami akkoriban nagy értéket jelentett.

1920 nyarán a püspökség a csanádmegyei nyomdával együtt eladta Hollinger Péter sváb vállalkozónak a „Temesvári Ujság“-ot is. Tekintettel arra, hogy ennek 7400 előfizetője volt, munkatársai, élükön Schiff Bélával Bukarestben engedélyt szereztek egy új napilap megindításához („Bánsági Hirlap“), ennek ellenére a helyi hatóságok a megjelenést lehetetlenné tették.

Így 1920 végétől hosszú ideig a Bánságnak egyetlen magyar napilapja a „Temesvári Hirlap“ maradt.

A temesvári sajtóviszonyokra jellemző volt, hogy amikor 1920 tavaszán nyomdászstrájk tört ki, február 21-től március 15-ig a laptulajdonosok egy közös lapot adtak ki „Temesvarer Presse“ név alatt, amelynek szerkesztői felváltva Mangold Sándor (Temesvarer Zeitung), Kasztriener Samu (Temesvarer Volksblatt) és Rech K. Géza (Der Morgen) voltak.

Lugoson 1918 őszén két, hetenként kétszer megjelenő magyar lap létezett, az akkor negyvenedik évfolyamát járó „Krassó-Szörényi Lapok“ és a tizenkettedik évfolyamában szerkesztett „Krassó-Szörényi Hirlap“ (Lugosi Hirlap). Az utóbbi még ez évben megszűnt. Így ettől kezdve Krassó-Szörény megye területén az egyetlen, magyar nyelven írt lap, a „Krassó-Szörényi Lapok“.⁹

A háború előtt egyes járási székhelyeken (Csák, Buziás, Lippa, Nagyszentmiklós, Orsova) is jelentek meg magyar-

⁷ A „Népakarat“ szerkesztője Somló Lipót volt.

⁸ 1919 július végén a Temesvári Magyar Nemzeti Tanács vezetői, Wieser-Vida Péter dr. szerkesztésében új napilapot indítottak „Délvidék“ név alatt, ennek címét a prefektus eltiltotta, ezért „Temesvári Napló“ néven folytatta rövid életét. Vida utóda 1920 júniusában Szombathy István lett. Munkatársai Meskó Béla v. szolgabíró és Berkes József tanár voltak. 1920 végén túlzottan jobboldali nemzeti iránya miatt Dragalina prefektus végleg betiltotta.

⁹ Az uralomváltás idején tulajdonosa Virányi János, majd Szidon József. Az utóbbi 1919 nyarán eladta a lapot Sulyok István dr.-nak, aki számára rövid idő alatt nemcsak 700 előfizetőt szerzett, de a megye határain túl is olvasótáborot biztosított.

nyelvű hetilapok, de ezek már az uralomváltás előtt, főleg papírhiány miatt, beszüntették megjelenésüket.

Hasonló okokból a régi szaklapok is megszűntek. Így az 1875 óta megjelenő „Történelmi és Régészeti Értesítő”,¹⁰ valamint az 1877 óta kiadott „Természettudományi Füzetek”.

Mivel a demarkáció következtében Magyarországgal megszakadt a szellemi kapcsolat is, a megszállások és a román államhatalom első berendezkedésének ideje alatt, egymásután jelentek meg különböző rövid életű irodalmi- és riportlapok. Utóbbiak nemsokára intézményesen zsaroltak, létüknek ez főforrása lett.

Irodalmi folyóiratok voltak: „Uj Élet”, „Május”, a Ligeti Samu dr. szerkesztésében megjelent „Uj Világ”, Vértess Tivadar „Szemlé”-je. Tartósabb és komolyabb értéket jelentett a Járosy Dezső szerkesztésében megjelent „Zenei Szemle” és Molnár Gyula dr. „Bánáti Közgazdasági Értesítő”-je, valamint Réti Imre dr. „Ifjúság” című diáklapja. Két színházi hetilap: a „Temesvári Színház”, melyet Gokler Gyula, majd Vuchetich Endre dr. szerkesztett és a „Komédia”, Kubán Endre szerkesztésében tették változatosabbá a sajtótermékeket. 1920 március végén indult meg Vuchetich Endre és Kotzmuth Artur szerkesztésében a „Sportélet” című hetilap is.

A háború alatt a Bánságban szünetelt a könyvkiadás. Az anyaországgal megszüntetett kapcsolat ezt újból szükségessé tette.

Az uralomváltás után a Bánságban az első megjelent könyv Dinnyés Árpád: „Páratlan hasonlatosság” című bűnügyi regénye volt, mely 1919. év folyamán eredetileg a „Temesvári Hírlap”-ban jelent meg folytatásokban. Réti Imre dr. kiadta Lovrich Ilonka: „Ime a lelkem” című vallásos verseket tartalmazó könyvét, majd a Zorkóczy Ilona tanítónő által írt magyarnyelvű földrajz-könyvet. Stepper Vilmos hírlapíró „Ritka” címmel, Fehér Olga „Hét novella” címmel beszélyeket adtak ki. Kubán Endre: (Kóró Pál) „Kacagó kádenciák” néven jelentette meg tréfás verseit. Komolyabb értéket jelentett Bardócz Árpád két verskönyve: „Anna” és „Japán versek”. Rech K. Géza szerkesztésében és kiadásában 1920 őszén megjelent a „Magyar családok képes nagy naptára”.

Az irodalmi érdeklődés tette lehetővé a „Temesvári Hírlap” gárdájának 1920 karácsonya előtt az első öntudatos irodalmi megmozdulást, amely szép sikerrel a városi zeneiskolában folyt le. Ennél előadók voltak: Pogány Mihály, Pogány László, Uhlyárik Béla, Weil Árpád dr. Verseikből szavaltak: Endre Károly és Bardócz Árpád. Zeneszámokkal működtek közre: Delmár Dezső dr. és Muntján Miklós.

¹⁰ Szerkesztője Berkeszi István dr. volt.